

Az a fekete folt

Az Az a fekete folt novella elbeszélésmódjára jellemző a drámaiasság, a sok kihagyás miatt a balladákkal rokon.

A történet valahol a Felvidéken játszódik, a szabadságharc után körülbelül egy hét alatt zajlanak az események. A hosszúra nyúlt bevezetésből részletesen megismerjük a körülményeket: a helyszín szinte idilli (fehér fal, piros tető, füstölgő kémény, tulipánok...). Olej életében a legfőbb érték a juhai. A mű szerkezete: expozícióval indul, itt megismerjük a helyszínt, a szereplőket és a bacsa élettörténetét.

Olej: a falubeliek az erdők vadállatának hívják, mert nem sírt a felesége temetésén. Mikszáth kívülről láttatja Olejt, E/3-ban ír róla és a lelki vívódásairól. Nincs belső monológ a műben.

Olej nem panaszkodik. Az üresség, a kiüresedés jelzi mély fájdalmát. Boris temetése után minden más, üres számára. 16 év után is a felesége hangját hallja a szélben. Ő az egyetlen szereplő, akinek részletesen foglalkozik a lelkivilágával. A látszat és valóság közt áthidalhatatlan különbség van, Olej valójában egy érző, szenvedő lény. A legfontosabb érték számára a nyáj, melynek a leírása szinte mesei.

Olej olyan, mint egy uralkodó, mikor szemlét tart, egyenként ismeri mindegyiket, s mi is előbb ismerjük meg a nyáját, mint a lányát, Anikát. Az ő neve is egy bárány kapcsán merül fel először, s így tudjuk meg, hogy Olej felesége halott. Azért ilyen elnyújtott a nyáj, a legfőbb érték bemutatása, ábrázolása, hogy annál nagyobbban tűnjön a büntetés. Olej három urat ismer el: Istent, a Taláry herceget és a tekintetes vármegyét. A pénz soha nem érdekelt. Még a háborúba sem megy el a nyáj miatt. Amikor a mulandóságról töpreng, nem Anika elvesztését hiányolja, hanem a nyájért.

Anika: mérhetetlenül naiv. „Anikát ugyan nem sokkal szeretete jobban, mint kedvenc bárányát.” a vacsoránál nem számít, hogy jut-e valami neki, az asztalhoz sem ült le. Olej sajnálja, hogy nem fiúnak született, mert akkor juhász lehetett volna. Anika sok utalást tesz arra vonatkozólag, hogy a herceg csábítja: mezei virágnak szólítja, könyörög, hogy megcsókolhassa. Olej sokáig nem fogja fel a dolgot, csak a harmadik napon.

A műben a fő ellentét Olej és a herceg között található. A Taláry herceg tiszteletlen Olejjel szemben, nem emel kalapot, be sem mutatkozik, és juhásznak nevezi Olejt. Nyíltan udvarol Anikának, lekezelően bánik mindenkivel, feljebbvalónak érzi magát. Nem ismeri az alapvető tisztességet, rangban Olej felett áll, de erkölcsileg és fizikailag nem. Gyakorlatilag meg akarja venni Anikát.

Olej ezzel szemben megadja a tiszteltet, talpig becsületet, egészen az alkuig. Mint bacsa hűséges szolgája a hercegnek, de apaként nem a becsület tartja vissza az alkutól. Meg is fenyegeti a herceget, mint apa. Eddig a pontig jellembőlileg hajlíthatatlan, tiszta volt Olej. A herceg azonban felajánlja a brezinai aklot. Olej lelkében küzdeni kezd az önvád és a kísértés. Végül a tisztesség kerekedik felül, de egy percre meginog, s utal arra, hogy tudtán kívül kellett volna elvinnie Anikát.

A történetek után gyötörni kezdi a büntudat, hatalmas változás, a lelke nem bírja elviselni a becsstelenség tudatát. Sír, ez a mélypont, eddig erős volt, most betegeskedik, félrebeszél. Nem tud szembenézni a tükörképével, vagyis a saját tetteivel, lelkiismeretével.

Még a természet is bűnét olvassa a fejére, ítélő erőnek tűnik. Hallja a felesége számonkérő hangját. A kolompolásban pedig „aklot cserélt becsületért” mondat visszhangzik.

A bonyodalom a herceg látogatásával kezdődik. A csúcspontot az alku jelenti. A befejezésben bontakozik ki a tragédia, látható a balladákra jellemző bűn-bűnhődés motívum, saját lelkiismerete bünteti meg a főhőst. A mardosó, szünni nem akaró önvádra utal, hogy a főhős cél nélkül elfut. Szégyene örökké kísérni fogja. Az akoltól fosztja meg magát, tehát a legsúlyosabb büntetést vonja magára.

Az epilógusban a következményt láthatjuk. Az akol helyén marad egy fekete folt. Ez a folt egy szégyenfolt Olej lelkén, mely soha el nem tűnik. Önmagára mért súlyos ítéletében annak a morális embernek a kétségbeesése nyilvánul meg, aki nem tud becstelen módon élni. Olej megcáfolja a népi tételeket: kívülről ugyanannak látszik ugyan, de valójában érző lélek.